

ANNA MARIA LASEK

Instytut Filologii Klasycznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza
Collegium Maius, ul. Fredry 10, 61-701 Poznań
Polska – Poland

UWIEDZENIE NEMEZIS W RAMNUS

ABSTRACT. Lasek Anna Maria, *Uwiedzenie Nemezis w Ramnus* (Seduction of Nemezis in Ramnus).

In the article the author presented the circumstances of the seduction of the Goddess Nemezis by Zeus based on a preserved fragment of Kypria and the description of this event in Eratosthenes' *Katasterismi*

Key words: Nemezis, Ramnus, Zeus, Kypria, Seduction.

Starożytność zachowała kilka opisów uwiedzenia przez Zeusa¹ bogini Nemezis, uosabiającej zemstę bogów i karzącej zarówno zbrodniarzy, jak i tych, którzy zgrzeszyli brakiem umiaru². Ze związku króla niebian i tej okrutnej bogini zrodziła się najpiękniejsza ze śmiertelnych niewiast – Helena, przyczyna wojny trojańskiej. W ten sposób Helena stała się narzędziem, umożliwiającym wykonanie zamysłu Zeusa³, który postanowił ukarać bezbożnych ludzi i uwolnić od nich przeludnioną ziemię.

Przedstawienie tych niezmiernie ciekawych postanowień Zeusa zachował dla nas scholiasta komentujący *Iliadę* (1.5), który zacytował fragment z najbardziej chyba znanego utworu cyklu epickiego, *Cypriów*⁴. Utwór ten, jak wiadomo, przedstawia okoliczności poprzedzające wojnę trojańską, a zarazem akcję *Iliady*. Dzięki zachowanemu streszczeniu dzieła⁵ wiemy, iż epos rozpoczęła scena narady Zeusa z Temidą na temat wojny trojańskiej, następnie autor *Cypriów* opisał wesele Peleusa i Tetydy. Wprosiła się

¹ Ath. 334b; Apollod. Bibl. 3.127.1nn.; Philod. *De pietate* B. 7369 Obbink.

² P. Grimal, *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*, Wrocław 1987, s. 248.

³ Słynne zdanie z *Iliady* 1.5: *DiŌj d' tētele...eto boul*», objaśniają w ten sposób scholia do omawianego wersu cytowane w: M.L. West, *Greek Epic Fragments from the Seventh to the Fifth Centuries BC*, Cambridge 2003, s. 80nn. Na ten temat zob. też: Eustathius, *Ad Iliadem* 1.33.15; K. Mayer, *Helen and the Dios Boyle*, „*American Journal of Philology*”, vol. 117, nr 1 (Whole Number 465), Spring 1996, s. 1-15.

⁴ Autorstwo tego eposu stanowi nie rozwiązany problem badawczy: przypisywano je bądź to Homerowi, bądź to Stasinowskiemu z Cypru, a nawet Hegezjaszowi z Salaminu. Ten obszerny, zawarty w 11 księgach poemat zachował się, niestety, tylko we fragmentach, choć jego treść znamy ze streszczenia Proklosa i świadectw autorów starożytnych. J L [w:] *Der Neue Pauly* s. v. Kypria sp. 983n. Warto wszakże dodać, iż streszczenie cyklu epickiego zachowane przez Proklosa nie jest kompletne, por. J.S. Burgess, *The Non-Homeric Cypria*, „*Transactions of the American Philological Association*” 1996, vol. 126, passim, a zwłaszcza s. 81n.

⁵ Proclus, *Chrestomatia* cytowane, [w:] M.L. West, op. cit., s. 66nn.

na nie bogini sporów – Eris i skłoniła trzy boginie do poddania się sądowi Parysa, który miał ocenić, która z nich jest najpiękniejsza⁶. W ten sposób poeta przygotował grunt do opisu okoliczności narodzin Heleny, przyczyny nieszczęść Greków. Niestety, nie przetrwał do naszych czasów fragment opisujący chwile narodzin Heleny, w przytoczonym przez Atenajosa⁷ fragmencie z *Cypriów* zachował się tylko szczegółowy opis próby zdobycia względów bogini Nemezis przez Zeusa⁸. Atenajos wplótł do opisu potraw rybnych kilka wersów z poematu epickiego, gdzie znajdował się opis Zeusa ścigającego niechętną małżeństwu Nemezis. Bogini pragnąc uniknąć związku z królem niebian, ukrywała się pod postaciami różnych zwierząt, między innymi pod postacią ryby.

Przyjrzyjmy się bliżej wspomnianemu tekstowi: „Ten, kto stworzył epos pt. *Cypria*, nieważne, czy był to jakiś mieszkaniec Cypru, czy poeta Stasimos, czy też jakieś inne nosił imię, przedstawił, jak Zeus prześladował Nemezis i jak ona ścigana przez niego zmieniła się w rybę:

Trzecią zaś po nich zrodziła Helenę⁹, cud dla śmiertelnych
Z woli srogiego losu Nemezis o pięknych warkoczach,
Niegdyś złączona w miłości z Zeusem, co bogów jest królem.
Nie chcąc zaznać uścisków ojca, Zeusa Kronidy,
Wymknąć mu się pragnęła drżąc w sercu ze wstydu i gniewu.
Biegła przez ziemię i ciemne puste odmęty, a Zeus
Ścigał ją, bowiem całą duszą jej pragnął, zaś ona
Kryła się pośród fal morza, co huczy potężnie i głośno,
W rybiej postaci często wodne wzburzając głębiny.
Dróg ucieczki szukała raz na krańcach ziemi,
Raz w Oceanie, raz na żyznym lądzie, zawsze
Dzikich bestii straszne przybierała kształty
Ile ziemia ich żywi, dopóki mu nie umknęła.

Przytoczony opis nie daje odpowiedzi na pytanie, w jakich okolicznościach doszło do miłosnego zbliżenia Nemezis i Zeusa. Wspomniany fragment sugeruje również, iż Helena nie była jedynym dzieckiem tej pary. Więcej szczegółów dotyczących miłosnej przygody Zeusa z Nemezis znajduje się w dziele Eratostenesa, który powołał się na poetę Kratinosa. Z dzieła tego autora¹⁰ poznajemy zarówno miejsce uwiedzenia bogini, jak i postać, pod jaką połączył się z nią Zeus:

Gwiazdozbiór ten, nazywany wielkim ptakiem, przypomina łabędzia. Wieść niesie, że Zeus z miłości do Nemezis przybrał kształt tego stworzenia, gdyż ona zmieniła swą postać, by uchronić dziewictwo. Wtedy to właśnie przemienił się w łabędzia.

⁶ J. Latacz [w:] *Der Neue Pauly* s. v. Kypria sp. 983n.

⁷ Ath. 334b; tłumaczenie na podstawie M.L. West, op. cit., s. 89n.

⁸ H. Podbielski, [w:] *Literatura starożytnej Grecji*, red. H. Podbielski, t. I: *Epika, liryka, dramat*, Lublin 2005, s. 141.

⁹ Il. 236-238. Wymienia jeszcze dwóch braci Heleny, Kastora i Polydeukesa, rodzonych z tej samej matki.

¹⁰ Eratosthenes, *Sternsagen (Catasterismi)*, wyd., tłum. i komentarz J. Pämias i K. Geus, Utopica, Oberhaid 2007.

Zeus w postaci tego ptaka pofrunął do Ramnus¹¹ w Attyce i tam uwiódł Nemezis. Owocem tego związku było jajo, z którego wyszła na świat Helena (tak twierdzi poeta Kratinos). Po zakończeniu miłosnej przygody Zeus nie odmienił swego wyglądu, ale wzbił się w przestworza i umieścił łabędzia między gwiazdami. Unosi się on na niebie aż do dziś, zupełnie taki sam, jak w chwili powstania: jedną jasną gwiazdę ma na głowie, jedna jaśnieje na szyi, pięć połyskuje na prawym i pięć na skrzydle. Na brzuchu świeci jedna, największa zaś ze wszystkich migocze na ogonie. Jest ich wszystkich razem czternaście.

W zacytowanym opisie Zeus, by pościć Nemezis, przybrał tę samą postać, co ona i stał się łabędziem. W tym miejscu trzeba jednak dodać, iż już w starożytności nie było jednomyślności co do tego, pod jaką postacią Zeus uwiódł Nemezis, gdyż niektórzy autorzy przedstawiali Zeusa jako łabędzia, podczas gdy inni woleli widzieć w nim gąsiora¹². W nowożytnej literaturze przedmiotu ogólnie przyjęło się stwierdzenie, iż Zeus jako łabędź złączył się z boginią, która przyjęła postać gęsi.

Współcześnie zbadaniem tej niezmiernie interesującej kwestii zajął się niemiecki uczoney Wolfgang Luppe¹³, który przekonująco dowodzi, iż przytoczone przedstawienie mitu o małżeństwie Nemezis i Zeusa opiera się na błędnym odczytaniu passusu z utworu Apollodora¹⁴. Z rozważań uczonego wynika niemal jednoznacznie, że w omawianym tekście przedstawiony był Zeus, który dla zdobycia upragnionej bogini przemienił się w gąsiora, a nie – jak dotychczas sądzono – w łabędzia. Takie odczytanie tekstu Apollodora może potwierdzać, zdaniem uczonego, opis uwiedzenia Nemezis, znajdujący się w urywku zachowanym w papirusach znalezionych w Herkulanum¹⁵. Niemiecki badacz uważa również, iż za taką interpretacją przemawia również fakt, iż Zeus, a także i inni bogowie łączyli się ze swymi ukochanymi, które usiłowały umknąć przed nimi, przybierając tę samą postać, co one¹⁶. Oczywiście argument ten nie może być traktowany jako ostateczny, tym bardziej że Hyginus przytacza jeszcze inną wersję interesującego nas mitu, zgodnie z którą Zeus

¹¹ Pośrednio zdaje się na tę miejscowość wskazywać również fakt, iż znajdowało się tam miejsce kultu Nemezis. Na cokole posągu tej bogini przedstawione były zarówno Nemezis, Leda jak i Helena. Na ten temat por.: E. Lowell, *Helena's Divine Origins*, „Electronic Antiquity”, May 2007, vol. X, Number 2. (<http://scholar.lib.vt.edu/ejournals/ElAnt/>, stan z dnia 29 04 2008) zwłaszcza s. 27nn.

¹² Por. np. B.H. Herter, RE XVI, 1935, sub voce Nemesis, 2343; W.H. Roscher, *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Bd. 3,1, Leipzig 1897–1902. sub voce Nemesis 118nn; W. Luppe, *Zeus und N. in den Kyprien – die Verwandlungssage nach Pseudo-Apollodor und Philodem*, „Philologus” 118, 1974, s. 193n., szeroko omawia ten problem i cytuje wiele wypowiedzi uczonych, przekonanych, iż Zeus pod postacią łabędzia złączył się z Nemezis przemienioną w gęś.

¹³ W. Luppe, op. cit., passim.

¹⁴ Bibl. 3.127.1nn.

¹⁵ Autor *Cypriów* twierdzi, iż ścigał ją, kiedy już sam siebie przemienił w gęś, a kiedy się z nią złączył, ona zniosła jajo, z którego narodziła się Helena. Philod. *De pietate* B. 7369 Obink; tłumaczenie wg tekstu zawartego w: M.L. West, op. cit., s. 90.

¹⁶ W. Luppe, op. cit., s. 194. Poświadczają to liczne przykłady mitologiczne, m in. wspomniane przez uczonego przemiany Zeusa w ogiera, by pościć Demeter przemienioną w klacz (Paus. VIII 25, 5), czy w barana, by pościć Theophane przemienioną w owcę (Hygin. *Fab.* 188).

pod postacią łabędzia podstępem usiadł na łonie Nemezis (w postaci kobiety) i zgwałcił ją podczas snu¹⁷. I choć Wolfgang Luppe dowodzi, iż w *Cypriach* Zeus pod postacią gąsiora posiadał boginię Nemezis¹⁸, to trzeba przyznać, że dzisiejszy stan naszej wiedzy nie pozwala ostatecznie odpowiedzieć na pytanie, w jakiej postaci Zeus poślubił Nemezis w *Cypriach*. Zagadnienie to musi pozostać niewyjaśnione aż do czasu, kiedy egipskie piaski oddadzą jakieś nowe fragmenty, w których jednoznacznie będzie opisana miłość króla niebian do bogini Nemezis.

¹⁷ Hygin. *Astronom.* II 8, s. 44n.

¹⁸ W. Luppe, op. cit., s. 201: „Es kann demnach als gesichert gelten, daß in der Sage von Nemezis' Flucht vor Zeus und ihrer Verwandlung zu einer Gans schließlich Zeus zum Ziel seiner Wünsche in der Gestalt eines Ganterers gelangte, und nicht, wie bisher angenommen, in der eines Schwanes, der sich normalerweise nicht mit Gänsen paart”.